

פרשת בהעלותך
משה אל מול המתאוים: מנהיגות במשבר (במדבר י"א)
מאת הרב אלחנן סמט

- ו. האספה והרוח
- ז. הוויכוח על מדיניות נתינת הבשר
- ח. האצלת הרוח על אספת הזקנים ופרשת אלדד ומידד
- ט. "קברות התאוה"
- י. חתימה
- א. כפילות הנושאים הנידונים בסיפור קברות התאוה
- ב. בחינת אחדותו של הסיפור
- ג. חומרת תלונת המתאוים: הנסיבות והעיתוי
- ד. מאיגרא רמא לבירא עמיקתא
- ה. נאום התלונה של משה (פסוקים יא-טו)

א. כפילות הנושאים הנידונים בסיפור קברות התאוה
סיפור האירועים בקברות התאוה משתרע על פני 32 פסוקים בפרק י"א, מפסוק ד ועד סיום הפרק בפסוק לה. הקושי המתבלט בסיפור זה כבר בקריאה ראשונה הוא כפילות הנושאים הנידונים בו והופעתם לוי לוי בהשוואה למספרם של שאר השבטים. אמנם אין לנו מספרם של הלוויים מבני עשרים שנה ומעלה כדי שנוכל להשוותו למספרם של שאר השבטים, שנמנו כולם מבני עשרים ומעלה, אך נוכל לשער בקירוב: מספר הלוויים מבין חודש ומעלה במפקד הראשון שנערך בקרבם הוא 22,000, ומספרם מבין שלושים ועד חמישים במפקד השני הוא 8,580. מספרם מבין עשרים ומעלה מצוי אפוא בין שני מספרים אלו ונוטה יותר לנמוך מביניהם. השבט הקטן ביותר שנמנה במפקד בפרק א' הוא שבט מנשה, שמנה 32,000. שבט לוי היה אפוא פחות ממחציתו של קטן שבטי ישראל, ורחוק מאוד מן הממוצע שהוא כ-50,000. לשאלה זו נדרש הרמב"ן בפירושו לג', טו:

והנה לא היו שבט הלוויים כשאר השבטים, כי מבין חודש ומעלה לא היו רק עשרים ושניים אלף, ומבין שלושים שנה כולם שמונת אלפים. והנה לא יגיעו מבין עשרים שנה ומעלה לחצי שבט מישראל הפחות שבכולם (- הוא שבט מנשה), ועדיין לא נשאו הארון שתהיה הקדושה מכלה בהם, וזה תמיה: איך לא

יא1037lang ג

תשובת ה' לעם: תאוותם לבשר תסופק (יח-כ), ערעור משה (כא-כב), תשובת ה' על כך (כג). יח-כג ד מינוי שבעים הזקנים (כד-כה, ל) ופרשת אלדד ומידד (כו-כט). כד-ל ה הופעת השליו, איסופו ומכת ה' במתאוים. לא-לה ו חוליית החיבור בין שני נושאי הסיפור היא בפסקה ב: העילה לתלונתו האישית החרפה של משה, שאינו יכול לשאת עוד במשא העם, היא בכיו של העם על משה בתביעתם לבשר: יג מאין לי בשר לתת לכל העם הזה, כי יבכו עלי לאמר: תנה לנו בשר ונאכלה. אולם במבט ראשון זו נראית עילה מקרית ומזדמנת לתלונתו של משה. על כל פנים, מכאן ואילך, בהמשך הסיפור, נפרד הטיפול בתלונתו של משה מן הטיפול בבכיו של העם. הפרדה ברורה בין שני הנושאים ניכרת הן בתשובת ה' למשה (ועל כן חילקנו את תשובת ה' לשתי פסקות: ג וד) והן בתיאור הוצאת הפתרון אל הפועל בפסקות ה-ו, שאין ניכר כל קשר ביניהן.

לפנינו אפוא שני סיפורים נפרדים לכאורה, שבמישור העלילה יש להם נקודת מוצא משותפת (בפסקה ב), אולם החל מאותה נקודת מוצא מתפתח כל סיפור באופן עצמאי. מדוע מעורבים שני הסיפורים זה בזה? שמא מכיוון שהזמן הכולל של התרחשות שניהם היה אותו זמן עצמו, ועלילתם נתרחה במהלכו לסירוגין, על כן אף הביטוי הספרותי לכך הוא בשילוב מסורג של שני הסיפורים, כפי שראינו ברשימת הפסקות?

תיאור מצב זה אינו מניח את הדעת: ראשית, יש לשאול מדוע דווקא תלונת העם הזו הביאה את משה להתפרצות תלונתו שלו?

שנית, מדוע הטיפול בתלונתו של משה כרוך ומעורב בטיפול בתלונת העם במישור העובדתי הריאלי? ניתן היה לסיים את הטיפול בתלונת העם, ורק אז להתפנות לטיפול בזו של משה (ואילו מה שנעשה הוא ההפך מכך).

שלישית, אף אם כך אירע בפועל, אין התיאור הספרותי משועבד למציאות כהווייתה. לסיפור במקרא (וכמובן אף מחוצה לו) יש מסר המיוחד לו, המעוצב באופיו הספרותי המסוים - במבנהו, בסגנונו ובכל דרכי הבעה שלו. אין הסיפור שיקוף מדויק ומכני של המציאות, אלא שיקוף אומנותי וסלקטיבי של חלקי מציאות, בדרך המעניקה להם משמעות מיוחדת. לפיכך ערבוב שני סיפורים שונים בתוך מסגרת משותפת אחת הוא בעייתי מבחינה ספרותית, ועלול לפגוע בשניהם כאחת.

פרשנים ביקורתיים פתרו את הבעיה כצפוי: יד עורך היא שצירפה שני מקורות עצמאיים לסיפור הנראה כמאוחד. יש שאף ניסו לבודד את הסיפור העיקרי 'המקורי' ולנתחו כשלעצמו. אלא שפתרון זה

מעביר את הבעיה אל העורך המשוער: מה ראה הוא לצרף שני סיפורים נבדלים זה מזה בנושאים ובאופיים ולערבבם זה בזה? הפתרון הביקורתי המוכן מראש לבעיותיו של סיפורנו מנע מן ההולכים בדרך זו את הניסיון להתמודד עם הקשיים ולחפש להם תשובה. כדי למצוא תשובה יש לנסות וללכת בדרך הניתוח הספרותי: להאזין למילותיו של הסיפור, לדרכי סגנונו, ולשיטת השילוב שהוא נוקט בה בין שני נושאים.

ברובד המשמעות של הסיפור משימתו של המעיין היא לחתור לגילוי הזיקה בין שני נושאים: (א) להבנת הקשר המהותי בין התלונה המסוימת הזו של העם לבין תלונתו של משה ביחס לתפקידו, (ב) ולהבנת הקשר בין פתרון בעייתו האישית של משה לבין פתרון תלונתם של המתאווים. השאלה הראשונה היא שאלה פרשנית רגילה, העולה מאליה בעת קריאת הפסקה השנייה של הסיפור, ומתחזקת מהשוואת סיפורנו לסיפורי תלונה אחרים (כגון השניים המקיפים את סיפורנו) שבהם משה אינו נשבר, אלא דווקא מגונן על ישראל החוטאים ומתפלל עליהם. פתרונו של שאלה זו עשוי להועיל אף לפתרונו של השאלה האחרת.

ב. בחינת אחדותו של הסיפור על פי מבנהו ועל פי מילה מנחה אחת בו האם הפסקות שמהן בנוי הסיפור, ואשר הובחנו בסעיף הקודם, יכולות להצטרף האחת לחברתה הסמוכה לה, בדרך שתבליט את חלקיו הגדולים של הסיפור? לכאורה הדבר קשה, שהרי כמעט כל שתי פסקות סמוכות (מלבד פסקות ב-ג) נבדלות זו מזו בשייכותן לאחד משני הנושאים הנידונים בסיפור. ואף על פי כן ניתן באופן פשוט מאוד לצרף כל צמד פסקות סמוכות, השייכות לשני נושאים השונים של הסיפור, תחת כותרת קצרה אחת המשמשת להן מכנה משותף:

פסקות א-ב התלונות

פסקות ג-ד תשובות ה'

פסקות ה-ו הפתרונות בפועל

תופעה זו כשלעצמה כבר רומזת לקשר שבין שני הנושאים הנידונים בסיפור. עתה מתבלט מבנהו של סיפורנו:

חלק א "התלונות" (ד-טו) פסקה א תלונת העם

פסקה ב תלונת משה אל ה'

חלק ב "תשובות ה'" (טז-כג) פסקה ג תשובת ה' למשה

פסקה ד תשובת ה' לעם

חלק ג "הפתרונות בפועל" (כד-לה) פסקה ה מינוי הזקנים

פסקה ו הופעת השליו ועונש העם

במרכז הסיפור, ב"ציר המרכזי" שלו (חלק ב), מצוי דבר ה', העונה על התלונות שבחלק א בסדר כיאסטטי, ומתווה את הפתרונות שיינקטו בחלק ג. בחלק ג מתוארים הפתרונות בזה אחר זה, באותו סדר שנודע עליהם בדברי ה' בציר המרכזי. חלק ג מקביל אף הוא הקבלה כיאסטטית לחלק א, ובו באות הבעיות של חלק א על פתרונו, בהתאמה לדבר ה' שבמרכז. שני החלקים הללו, א וג, שווים במספר פסוקיהם - 12 פסוקים - בעוד ש"הציר המרכזי" הוא בן 8 פסוקים בלבד.

אחד האמצעים הסגנוניים המובהקים של הסיפור המקראי להבעת רעיונו הוא השימוש ב"מילה המנחה". החזרה עליה בסיפור כולו או בחלק מחלקיו נעשית בדרך המעוררת תשומת לב: מספר הופעותיה הוא בדרך כלל 7 או כפולות המספר הזה; לעתים היא מצויה בצפיפות רבה במספר פסוקים מועט; לחלופין היא מפוזרת על פני הסיפור כולו אך בולטת בעמדות אסטרטגיות שבו; לעתים המילה המנחה משנה את משמעה ואת הקשרה, ובכך נרמזת השתנות במהלך הסיפור; ויש שתפקידה לשמש כחישוק סגנוני המאחד את חלקיו השונים של הסיפור. ומובן שלא מיצינו כאן את שלל האפשרויות הטמונות בשימוש בה.

האם ניתן להצביע על 'מילה מנחה' בסיפורנו המשמשת בתפקיד של 'חישוק סגנוני' והמקשרת בין שני נושאים ובין שלושת חלקיו? השורש אס"ף משמש בתפקיד זה:

והאספסוף אשר בקרבו התאוות תאוה... (ד) 1

ויאמר ה' אל משה: אֶסְפָּה לִי שִׁבְעִים אִישׁ מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל... (טז) 2

...אם את כל דגי הים יֶאֱסֹף להם ומצא להם. (כב) 3

...וַיֶּאֱסֹף שִׁבְעִים אִישׁ מִזְקְנֵי הָעָם. (כד) 4

וַיֶּאֱסֹף מֹשֶׁה אֶל הַמַּחֲנֶה הוּא וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל. (ל) 5

...וַיֵּאָסְפוּ אֶת הַשְּׁלֹ (לב) 6

הממעיט אסף עשרה חמרים... (-) 7

ארבע הופעות של המילה המנחה (1, 3, 6, 7) שייכות לתלונתם של המתאווים ולטיפול בה, ואילו השלוש הנותרות שייכות לטיפול במנהיגותו של משה.

ישם לב: כל חלק משלושת חלקיו של הסיפור פותח ב'מילה המנחה':

חלק א פותח ב: "והאספסוף אשר בקרבנו..." וזו ההופעה היחידה של השורש בחלק זה, וגם הפעם היחידה בסיפור שהופעתו היא כשם עצם.

חלק ב פותח ב: "אספה לי שבעים איש..." כדרך לפתרון תלונתו של משה, וקרוב לסימומו הופעה נוספת: "אם את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם?" כביטוי לספקנותו של משה בדבר האפשרות לפתרון תאוות העם לבשר.

חלק ג פותח ב: "...ויאסף שבעים איש..." ופסקה זו, פסקה ה, גם מסיימת במילה המנחה: "ויאסף משה אל המחנה". בפסקה הבאה, פסקה ו, מופיעה המילה המנחה פעמיים נוספות במרכזה, בתיאור אסיפת השליו.

מתבלט לפנינו אפוא אלמנט סגנוני המאחד את הסיפור השלם כולו. אולם כאן מתעוררת השאלה (שהיא שאלת מפתח בסיפור): מהו הקשר הפנימי בין האספסוף לבין אספת שבעים הזקנים? ומהו הקשר בין היאספות משה וזקני ישראל אל המחנה לבין איסוף השליו הנטוש על פני המחנה וסביבותיו?

ישנן מילים מנחות נוספות בסיפורנו, ואף הן משמשות כגורם מלכד של הסיפור השלם, אך די לנו בזאת כדי לגשת לניתוחו השיטתי.

ג. חומרת תלונת המתאווים: הנסיבות והעיתוי

אופיו החמור של בכי המתאווים יתברר מהשוואתו לאירוע מקביל המתואר בשמות ט"ז:

שמות ט"ז, א... ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין... בחמשה עשר יום לחדש השני לצאתם מארץ מצרים.

ב וילינו (קרי: וילונו) כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר.

ג ויאמרו אלהם בני ישראל: מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשבע

כי הוצאתם אתנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב.

לכאורה דומה תלונתם שם לתלונתם בסיפורנו:

ד... מי יאכלנו בשר (ה) זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם

ו ועתה נפשנו יבשה אין כל...

אולם באמת שונים שני הסיפורים זה מזה בשתי בחינות מהותיות:

* הזמן: הסיפור בשמות הוא בתחילת יציאתם ממצרים למדבר, חודש אחד בלבד לאחר שיצאו. העם עדיין אינו רגיל לחיי החירות החדשים, וכל קושי מעורר את תלונתו.

הסיפור שבספר במדבר הוא (י', יא) "בשנה השנית בחדש השני", למעלה משנה לאחר צאתם ממצרים, קרוב לשנה לאחר מעמד הר סיני, וזמן קצר לאחר חנוכת המשכן. לאחר כל האירועים המכוננים הללו, צפוי היה שהעם יעמוד בדרגה אחרת מזו שהיה בה אז, זמן קצר לאחר היציאה ממצרים.

* הנסיבות: תלונת העם בספר שמות, יש בה מידה של צידוק אובייקטיבי: הדבר היה בטרם ירד המן, והעם חשש ממיתה ברעב "במדבר הזה". רק בעקבות תלונתם החל המן יורד בכל בוקר, ורק לאחריה החל השליו לעלות בערב ולכסות את המחנה.

תלונתם בספר במדבר, לעומת זאת, אינה נובעת ממחסור באוכל ומחשש לרעב אלא מתאוה בלבד. המן הרי התמיד בירידתו מאותו מאורע שבספר שמות, אשר חל כשנה לפני זמנו של סיפורנו. כנגד תלונתם על המן (ו) "ועתה נפשנו יבשה אין כל, בלתי אל המן עינינו", מעיד המספר לאורך שלושה פסוקים (ז-ט) על יתרונותיו של המן: על טעמו כטעם לשד השמן ועל ירידתו ברדת הטל על המחנה, על מראהו הנאה ועל אפשרויות האכילה המגוונות שלו. לא המן הוא אפוא היבש, אלא נפש העם היא היבשה, כדבריהם.

בבכי העם ובתאוותם דווקא למאכלי מצרים יש שני היבטים חמורים: ראשית, יש כאן ביטוי לכפיות טובה כלפי חסדי ה' עמם במדבר, תוך שהם מוציאים דיבת שקר על הנס המופלא של המן המכלכל אותם יום יום. שנית, יש בדבריהם ביטוי לגעגועים לחיי העבדות המשפילים במצרים ולהעדפתם על פני חיי חירות, המחייבים אמנם מתח רוחני ועמידה בקשיי ההליכה במדבר, אך לא רעב ומחסור.

אין לפנינו תלונה רגילה שיש לה בסיס עובדתי אובייקטיבי שניתן לטפל בו ובכך לבטל את התלונה. התלונה כאן אינה אלא ביטוי "נקי" לנמיכות רוח העם. יש כאן נסיגה רוחנית עמוקה מכל אירועי השנה שחלפה: מיציאת מצרים ונסיה, ממעמד הר סיני ומן המשכן. לא פחות מכך, יש כאן הסתלקות מחזון העתיד שלקראתו מכוונת הליכתם במדבר - הכניסה לארץ הטובה.

בכי העם המתאוה לבשר ממשיך ומעמיק את החטא הקודם המתואר בשלושת הפסוקים הבאים בראש פרקנו, המהווים מעין מבוא לסיפורנו (א): "ויהי העם כמתאננים רע באזני ה', וישמע ה' ויחר אפו...". אף כאן אין אחיזה אובייקטיבית להתאוננותם, מלבד העובדה שהחל המסע לארץ כנען לאחר חניה ממושכת בהר סיני.

שתי התלונות הללו, של המתאוננים ושל המתאווים, באות בפתח מסעם החגיגי של בני ישראל לארץ ייעודם. הכנות ממושכות נעשו במשך שנת ישיבתם בהר סיני לקראת רגע יציאתם לדרך. הפרקים בספר במדבר עד לכאן הוקדשו ברובם לתיאור הכנות אלו. והנה הגיע הרגע המרומם:

י', יא ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים לחדש נעלה הענן מעל משכן העדת.

יב ויסעו בני ישראל למסעיהם ממדבר סיני...

לג וארון ברית ה' נסע לפניהם... (לד) וענן ה' עליהם יומם בנסעם... והנה, אך מתחילה התזוזה מתרחש באשמת העם Anti Climax חריף, הגורם חרון אף לה': (א) "וישמע ה' ויחר אפו"; (י) "וישמע משה את העם בכה למשפחתיו איש לפתח אהלו, ויחר אף ה' מאד...".

ד. מאיגרא רמא לבירא עמיקתא מהי משמעותה של התרחשות זו מבחינתו הסובייקטיבית של מנהיג העם, של משה? האירוע המתואר בסוף פרק י', קודם לתזוזה מהר סיני, פותח צוהר אל נפשו. זהו הדו-שיח שבין משה לחותנו, שבו מבקש משה מחותנו שילך עם ישראל "אל המקום אשר אמר ה' אתו אתן לכם". בדו-שיח זה משה מתגלה כשהוא מלא התלהבות וחדור בשאיפות אופטימיות ללא גבול ביחס לעתיד:

(כט) נסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה' אתו אתן לכם, לכה אתנו והטבנו לך, כי ה' דבר טוב על ישראל.

(לב) והיה כי תלך עמנו, והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו, והטבנו לך. חמש פעמים חוזרת המילה 'טוב' כשם או כפועל בשני דיבוריו אלו של משה. ישנה תחושה של טוב א-לוהי העומד להיות שופע על גדותיו כלפי ישראל, עד שניתן יהיה להשפיע את עודפיו גם על אחרים. 'טוב' זה קשור כמובן לכניסה אל הארץ הטובה.

נטה עתה אוזן למה שמתגלה באותו Anti Climax שבפרק י"א:

א ויהי העם כמתאננים רע באזני ה', וישמע ה' ויחר אפו...

י וישמע משה את העם בכה למשפחתיו... ויחר אף ה' מאד ובעיני משה רע.

יא ויאמר משה אל ה': למה הרעת לעבדך... לשום את משא כל העם הזה עלי?

טו ואם ככה את עשה לי הרגני נא הרג... ואל אראה ברעתי.

יח ואל העם תאמר... כי בכיתם באזני ה' לאמר... כי טוב לנו במצרים...

כנגד חמש ה"טובות" שבטרם היציאה לדרך, מכיל פרק י"א, המתאר את המסעות הראשונים במדבר, את היפוכן של אותן טובות: "ה' דבר טוב על ישראל" אך "העם כמתאננים רע באזני ה'". כבר היפוך זה מצביע על עומק הנפילה, אלא שכאן עדיין אין הנפילה הזו נוגעת בנפשו של משה. אולם שמיעתו את בכי העם התאב לבשר מבהירה לו בבת אחת את התהום שלפניה הוא עומד, את הפער הבלתי-נתפס בין תקוות העתיד וגדולת השעה המפעמות בו, לבין העם הילדותי הבוכה לבשר ומתגעגע לעברו השפל: "כי 'טוב' לנו במצרים" - "ובעיני משה רע".

המשבר הנפשי בלבו של המנהיג הוא עתה בלתי-נמנע: מאיגרא רמא נופל משה לבירא עמיקתא של ייאוש. מה שהיה הליכה אל טוב ללא גבול שה' ייטיב עם ישראל, הופך עתה בנאומו לרעה שה' הרע למשה בהטילו עליו את הנהגת "כל העם הזה" אל "האדמה אשר נשבעת לאבותי", והוא מסיים בבקשה משתמעת לשחררו מתפקידו - "ואל אראה ברעתי". כגובה רוממות רוחו של משה בעת שפיעמו בו תקוות גדולות כך עמוק עתה ייאושו. זוהי תגובה טבעית לנוכח אכזבה כה קשה שמתאכזב מנהיג מעמו, והלך נפשו זה של משה בא לידי ביטוי בצורה חריפה בנאומו.

ה. נאום התלונה של משה (פסוקים יא-טו)

נאומו של משה בפסוקים יא-טו הוא, כאמור, החוליה בסיפור שבה מתחברים שני נושאי חיבור טבעי: בכי העם המתאוה לבשר הוא העילה המוזכרת בפירוש בדברי משה לתלונתו האישית על עומס ההנהגה המוטל עליו. בסעיפים הקודמים (ג-ד) ניסינו להסביר מה יש בה בתלונת המתאווים, ומה יש בשעה הזאת דווקא, כדי לשבור את רוחו של משה ולהביאו לתלונתו האישית החריפה.

לא כך ראו זאת פרשנים ביקורתיים: הם ראו בנאום הזה עצמו מעשה איחוי מאוחר של שני המוטיבים הספרותיים. כך לדוגמה כותב פרופ' יעקב מילגרום (עולם התנ"ך, במדבר עמ' 71): "אפשר ששתי התלונות [- זו של העם וזו של משה] היו נבדלות במקורן והן נשזרו יחד (כגון בפסוקים יא-טו) כדי להבהיר שתלונות העם הן שגררו אחריהן את תלונתו של משה".

ניתוח נאומו של משה מגלה את מבנהו הספרותי המשוכלל ואת אחדותו הפנימית. כפי שנראה להלן, פסוק יג - "מאין לי בשר..." - אינו "שזירה" של תלונת בני ישראל לתוך תלונתו האישית של משה, אלא הוא רכיב חיוני שבלעדיו יאבד הנאום את עיקר טיעונו ואת עיקר טעמו.

הנאום במקרא הוא לרוב גביש ספרותי משוכלל, הראוי לתשומת לב מיוחדת מבחינת דרכי הניתוח שלו. נאומו של משה בנוי משתי מחציות כמעט שוות זו לזו מבחינת מספר מילותיהן (42;39), והן מקבילות זו לזו הקבלה כיאסטית. ראשית, נציב את הנאום על הקבלותיו:

(יא) למה הרעת לעבדך

ולמה לא מצאתי חן בעיניך

לשום את משא כל העם הזה עלי?

(יב) האנכי הריתי את כל העם הזה אם אנכי ילדתיהו
כי תאמר אלי: 'שאהו בחיקך' כאשר ישא האמן את הינק על האדמה אשר נשבעת לאבתיו?

(יג) מאין לי בשר לתת לכל העם הזה
כי יבכו עלי לאמר: 'תנה לנו בשר ונאכלה'?

(יד) לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה כי כבד ממני.

(טו) ואם ככה את עשה לי הרגני נא הרג אם מצאתי חן בעיניך

ואל אראה ברעתי.

המחצית הראשונה בנויה משתי שאלות רטוריות שכל אחת מהן כפולה ("למה... ולמה...?"; האנכי... אם אנכי...?). כל שאלה כפולה כזו שוללת את המצב הקיים שבו משה מנהיג את ישראל. השאלה הראשונה שוללת את התפיסה שנתנית ההנהגה למשה על ידי ה' היא מינוי שנעשה מפני שה' רצה להיטיב עמו ומפני שמשה מצא חן בעיניו. ההפך הוא הנכון: נתנית ההנהגה למשה היא רעה שה' עשה עמו וביטוי לכך שמשה לא מצא חן בעיני ה'. זאת, משום ש"משא כל העם הזה" אינו רצוי בעיני משה. עדיין אין השומע עומד על כוונת משה: הרי מניסוח שאלה זו עצמה ברור שהכוונה הא-לוהית הייתה לטובה, מתוך כך שמשה אכן מצא חן בעיני ה'. מהו אפוא הדבר שגרם להיפוך יחסו של משה אל מתנת ההנהגה שהטיל עליו ה'?

השאלה הכפולה השנייה אינה עונה על כך. היא באה לשלול את התפיסה שההנהגה מוטלת על משה מכוח זיקה ביולוגית לעם כמו זו של האם לעוללה פרי בטנה. כאן מגייס הנאום משל זעיר שאינו אלא המשך השלילה הכפולה: אמנם משה לא הרה ולא ילד את כל העם הזה, ובכל זאת הטלת ההנהגה עליו על ידי ה' היא בבחינת הפיכתו לאומנת הנושאת בחיקה את היונק (השימוש במילה "אומן" אינה אלא מפני שמשה הוא זכר).

משל זה מעלה תמונה כה חיובית בעיני רוחו של השומע, עד שהוא נראה כמשיג את ההפך מכוונת משה: אמנם נכון הוא שמשה אינו "אומנת", אולם אולי באמת כך ראוי לו למנהיג של אומה צעירה לתפוס את תפקידו: להיאזר בסבלנות אין קץ ולהבין שעליו לדאוג לעמו כאם הדואגת לבנה. הנימה החיובית בדבריו אלו של משה מתחזקת במילות הסיום של המחצית הראשונה: "שאהו... על [=אל] האדמה אשר נשבעת לאבתיו". האם אין זו גם משאת נפשו של משה עצמו, לשאת את ישראל אל ארצם היעודה?

המחצית השנייה של הנאום פותחת בשאלה רטורית נוספת, שלישית במספר, ואז מתגלה הטעם לשאלותיו הקודמות של משה במחצית הראשונה. מבחינת מיקומה בנאום מקבילה שאלה זו לשאלה הסוגרת את המחצית הראשונה: אלו שתי שאלות רטוריות שתשובתן שלילית; הביטוי "כל העם הזה" חוזר בפתח שתיהן, ואף המבנה התחבירי דומה בשתייהן: "האנכי... כי תאמר אלי..."; "מאין לי... כי יבכו עלי...".

אולם לא הדמיון המילולי או התחבירי הוא החשוב בהקבלה בין שתי השאלות, אלא דווקא ההיפוך הגרוטסקי החריף ביניהן. תמונת היונק הרך בחיק אמו היא תמונה אידיאלית, מלאה רוך ועדנה. יותר משהרך רוצה לינוק רוצה האם להיניק אותו. התינוק עצמו חסר-אונים הוא מלתבוע את צרכיו בפיו מאמו, וחלב אמו מצוי בה עצמה כדי שיינתן בפיו. לו היה יחס הגומלין בין משה לישראל כמו זה, לא היה הנאום יוצר הזדהות עם תביעתו של משה. אולם ראה מה קורה בפתח המחצית השנייה של הנאום: "הינוק הרך" חושף שיניים, פוער פה תובעני וצועק אל 'אומנתו' בכי היסטרי בהמוניו: "תנה לנו בשר ונאכלה!". היונק הצמא לחלב אמו מהמחצית הראשונה עבר מטמורפוזה אומנותית והפך לעם נרגן הדורש ממנהיגו-אומנו לא לינוק חלב אם אלא לאכול בשר. ובכן, שואל האומן: "מאין לי בשר?".

המהפך שחל בטיבו של היונק וביטוי יחסי הגומלין שבינו לבין אומנתו הוא גם מבהיל-נלעג וגם מנמק למפרע את תלונתו של משה. אם רצונך אמור, כי מהפך זה מאפיין את ההבדל בין הנהגתו של משה את ישראל עד עתה, שהייתה בבחינת "כאשר יישא האומן את היונק", לבין החידוש שנתחדש עתה, בתלונת העם המתאוה לבשר, חידוש המביא את משה עד משבר.

עתה אנו מגיעים למסקנת הנאום, המנוסחת במשפטי חיווי ובקשה, בסדר הפוך לרכיבי השאלה הכפולה שבראש הנאום, כפי שניכר בטבלת ההקבלות.

ניתוח הנאום הראה לנו אפוא כי רק האירוע שקדם לו, בכי העם המתאוים לבשר, יכול היה להולידו. הן תוכנו והן בניינו האומנותי ומשקלו הרטורי תלויים באותו אירוע.

ו. האספה והרוח

לפנינו סיפור על מנהיגות במשבר, אולם לא במשמעות הרווחת בדמוקרטיה המערבית בת ימינו, שבה משבר כזה הוא לעולם תולדה של כישלון אישי של המנהיג או של איבוד האמון בו מצד העם. המשבר בסיפורנו נובע מסיבות הפוכות בתכלית: המנהיג הוא שאיבד את האמון בעמו, לאחר שהעם גילה את

צפונות לבו. בעמדו לפני שוקת שבורה חש המנהיג שאין בו עוד כוחות להוביל קדימה את העם, שאינו שותף לחזונו, והחפץ לחזור לאחוריו, אל ה"טוב" שהיה להם במצרים, ואל הדגה שאכלו שם "חינם". האם יש בסיפורנו ביקורת על משה מפני היקלעו למשבר אישי-מנהיגותי? קשה למצוא לכך אחיזה בכתוב. אולם אף אם אין בסיפור ביקורת כנגד משה, גם אין היענות אמיתית לבקשתו המשתמעת: ה' אינו משחררו מתפקידו. נראה כי תשובות ה' בהמשך הסיפור נועדו לחלץ את משה מן המשבר שבו הוא נתון.

תשובת ה' הראשונה מתייחסת לתלונתו של משה בעניין משא העם הרובץ עליו. לאור נאומו החרף של משה, המגלה את עומק המשבר שהוא נתון בו, אין בכך פלא: תאוות העם לבשר יכולה להמתין, אולם משה זקוק לסיוע א-לוהי מיד.

הפתרון המסתמן בדברי ה' הוא טכני: שבעים איש מזקני ישראל ישותפו עם משה בנשיאת משא העם, ולשם כך יאציל ה' עליהם מרוחו של משה. אולם במה יסייעו הללו למשה? הרי אין מדובר כאן בבעיה טכנית כמו זו הנידונה בספר שמות, בראש פרשת יתרו. שם היה מדובר בבניית מערכת שיפוט הייררכית, אשר תחסוך ממשה את הטיפול בכל הבעיות המשפטיות של העם. אולם כאן הרי הבעיה היא כיצד לחלץ את העם ממצבו הרוחני השפל, ובמה יסייעו שבעים הזקנים הללו? רק באופן פורמלי יש כאן היענות למשה: הוא אמר (יד) "לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה כי כבד ממני", וה' נענה לו ואמר (יז) "ונשאו אתך במשא העם ולא תשא אתה לבדך", אולם מהותית קשה להבין כיצד יועיל הדבר.

הרמז לפתרון הבעיה כרוך ברגישות סגנונית למילים המנחות החוזרות את סיפורנו. שורש הירידה המתגלה בעם הוא באספסוף: (ד) "והאספסוף אשר בקרבו התאוות תאוה", כך פותח הסיפור. קבוצה זו היא שגררה אחריה את העם: "וישבו ויבכו גם בני ישראל".

מה שנרמז בדברי ה' למשה הוא שכנגד האספסוף המתאוות והמושך אחריו את העם יש להעמיד אספה של שבעים זקנים, אשר יהיו קוטב שכנגד. הללו יהיו "מזקני ישראל אשר ידעת כי הם זקני העם ושטריו" - החלק הטוב וההגון שבעם, הצריך גיבוש וחיזוק כהנהגה ציבורית חיובית לעם וכמשקל נגד להשפעת האספסוף. זו הסיבה שדבר ה' פותח במילה המנחה "אספה לי שבעים איש...".

לצמד ההפכים הבאים מאותו שורש, "אספסוף - אספה", מצטרף צמד נוסף, המהווה בסיפורנו "צמד הפכים מנחה". צמד זה הוא "בשר" ו"רוח", צמד קבוע במקרא. ה"רוח" היא שמחיה את ה"בשר", ובלעדיה אין לו ערך (ראה לדוגמה בראשית ו', יז; איוב י"ב, י). יש שהרוח והבשר עומדים כניגוד, כגון בישיעיהו ל"א, ג "וסוסיהם (- של מצרים) בשר ולא רוח". המילה "בשר" בסיפורנו אינה מתייחסת לבשר החי, התלוי ברוח החיים שבו, אלא לבשר לאכילה, בשר נטול רוח.

בשר לאכילה הוא משאת נפשו של האדם המתאוות במקרא:

דברים י"ב, כ-כא... כי תאוה נפשך לאכל בשר בכל אות נפשך תאכל בשר... ואכלת בשעריך בכל אות נפשך.

הקשר בין בשר לאכילה לבין תאוות קיים כמובן גם בסיפורנו, הן בתחילתו והן בסיומו, והוא שנתן למקום ההתרחשות של הסיפור את שמו.

שלוש פעמים חזרה המילה "בשר" בחלקו הראשון של הסיפור: בפסקה א (ד) "מי יאכלנו בשר", ופעמיים בפסקה ב בתלונת משה (ג) "מאין לי בשר... כי יבכו עלי לאמר תנה לנו בשר ונאכלה". כנגד תאוות אכילת הבשר, שמקורה באספסוף, יש לחזק את הרוח בקוטב שכנגד, באספת שבעים הזקנים:

יז וירדתי ודברתי עמך שם, ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמת עליהם...

נרמז כאן למשה אפוא שבתחילה יש לטפל בעם בדרך קונסטרוקטיבית. נקודת המוצא הפורמלית היא אמנם תלונתו האישית של משה, אולם זו הופכת אצל ה' למנוף להרמת רוח העם באמצעות גיבוש הנהגה רחבה של שבעים זקנים, שרוחו של משה תיאצל עליהם.

כך מקבלת תלונתו של משה, המבטאת חוסר אונים חינוכי אל מול העם, תשובה עניינית (אף אם רמוזה) ולא רק תשובה פורמלית: אין מקום לייאוש ולהרמת ידיים. משה חש כי אינו יכול להתמודד עם העם הרחוק ממנו מרחק כה רב ולגשר על התהום הפעורה בינו לבינם. תשובת ה' למשה היא כי הוא אכן זקוק לחוליה מגשרת בינו לבין העם. שבעים הזקנים הללו הם מצד אחד נציגים אותנטיים של העם, מ"זקני העם ושטריו", אך מצד אחר תיאצל עליהם רוחו של משה, וכך יוכלו למשוך את העם אחר רוחו של משה, במקום שיימשך אחר האספסוף אשר בקרבו.

ז. הוויכוח על מדיניות נתינת הבשר

תשובת ה' השנייה מיועדת לעם (יח): "ואל העם תאמר...". אולם תוכנה המפתיע משמש גם כתשובה למשה עצמו שטען (ג) "מאין לי בשר לתת לכל העם הזה...". וזה דבר התשובה:

יח התקדשו למחר ואכלתם בשר, כי בכיתם באזני ה' לאמר:

מי יאכלנו בשר כי טוב לנו במצרים,

ונתן ה' לכם בשר ואכלתם.

ה' מוכן לספק את תאוות העם לבשר למשך תקופה ארוכה - עד חודש ימים - כדי להראותם שבכוחו לספק להם את מה שהם מתאוים לו אף בתנאי המדבר. לכאורה יש כאן "היתממות" א-לוהית: התייחסות למחסור העם בבשר כמחסור אובייקטיבי, כמו אותו מחסור שתואר בספר שמות ט"ז

כשהעם סבל באמת ממחסור בלחם ובמים. ובכן, ה' יעשה נס, כמו שעשה בעבר, העם יקבל בשר, והבעיה תיפתר.

באמת אין הדבר כן: המן ניתן בספר שמות במאור פנים, אולם הבשר המובטח כאן אינו מובטח לטובה אלא (כ) "עד אשר יצא מאפכם, והיה לכם לזרא". שוב מציב ה' לפני משה ולפנינו דרך התמודדות חינוכית עם הבעיה הכאובה: הדרך לריפוי העם מתאוותו תהא בנתינה מופרזת, במימוש מתמשך של התאוה עד למאיסתה.

סיום דברי ה' אל העם טומן בחובו רמז לעונש שיבוא ביחד עם הבשר:

כ יען כי מאסתם את ה' אשר בקרבכם ותבכו לפניו לאמר: למה זה יצאנו ממצרים. אולם משה אינו רואה בתשובת ה' הזו פתרון. וזו טענתו:

כב הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם?

אם את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם?

(שים לב לסגנון "השאלה הרטורית הכפולה", הממשיך את סגנון נאומו הקודם של משה). השימוש בשורש אס"פ מחזיר אותנו לאספסוף: איסוף כל דגי הים לא יספק את האספסוף ואת הנגרים אחריו, המתגעגעים דווקא ל"דגה אשר נאכל במצרים חנם". משה אינו מאמין באפקטיביות של הטיפול החינוכי הזה שמציע ה'.

פירשנו את טענת משה כפירוש השלישי ברש"י, הוא פירושו של רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא. ואכן, פירוש זה מתחייב מניחוח הסיפור מראשיתו, כפי שנעשה עד כאן. אף דברי משה כאן מוכיחים את אמתות הפירוש: מדוע משה מזכיר את דגי הים, והרי ה' הבטיח שייתן לעם בשר? משה רומז בדבריו לכך ש"מאחר שאינן מבקשים אלא עלילה, לא תספיק להם, סופן לדון אחריו: אם אתה נותן להם בשר... יאמרו דגים... ביקשנו". ואכן, תלונתם של העם הייתה "זכרנו את הדגה...". ומלבד בשר ודגים הזכירו עוד חמישה מיני ירקות. ובכן, מה תועלת בסיפוק הבשר למי שאינם מבקשים אלא עלילה?

פירוש זה מחייב השלמה: מהי כוונת משה במבוא לטענתו:

כא ויאמר משה: שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו ואתה אמרת בשר אתן להם.

נראה שלכך רומז משה: עם רב כזה ש"אנוכי בקרבו", ואני מכיר את רפיון רוחו ואת משוגותיו, ואתה אמרת להתמודד עם בעיותיו בכך שתיתן להם בשר חודש ימים, האם לא ימצאו בתוך עם רב כזה מתלוננים חדשים לאחר אותו חודש, או אפילו בתוכו?

את תשובת ה' בפסוק כג:

היד ה' תקצר? עתה תראה היקרך דברי אם לא

יש לבאר, בעקבות הספורנו, כמתייחסת לקוצר יד חינוכי. האם יד ה' תקצר מלחנך את העם ולהעלותו משפל מצבו במדיניות החינוכית המשולבת?

ח. האצלת הרוח על אספת הזקנים ופרשת אלדד ומידד

משה אוסף שבעים איש מזקני ישראל אל סביבות האוהל, כאשר נצטווה, ועתה מגיע זמנה של הפעילות הא-לוהית. מה שהובטח לעיל (יז) "ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם" מתקיים בשפע. דבר זה מתבטא בחזרה מרובה על המילה "רוח" ובעצם העובדות המתוארות. לא רק על שבעים הזקנים שסביב האוהל נחה הרוח, אלא היא התפשטה אף על שני אנשים במחנה שהיו בכתובים (כו): "ותנח עליהם הרוח... ויתנבאו במחנה".

רבים הם השואלים כיצד סצינה זו, סיפור אלדד ומידד בפסוקים כו-כט, משתלבת במהלכו של הסיפור, ומה היא באה ללמד. התשובה על כך, על פי דרך ניתוח הסיפור עד עתה, אינה קשה: סצינה זו מעמידה את משה במבחן.

ריצתו של הנער המספר למשה על התנבאותם של אלדד ומידד במחנה, ודבריו של יהושע בשמעו על כך "אדני משה, כלאם!", מלמדות על תפיסתם את האירוע: התנבאות שאינה בחסותו של משה (שאיננה כמו זו של שבעים הזקנים) מהווה קריאת תיגר על הנהגתו.

אם היה משה תופס את דבר ה' אליו לאסוף שבעים זקנים רק כסיוע טכני להנהגתו, כהיענות לתלונתו שאינו יכול לשאת לבדו את משא העם, אפשר שהיה אף הוא שותף לתפיסתם של הנער ושל יהושע: התנבאותם של אלדד ומידד אינה בגדר סיוע להנהגת משה אלא היא מהווה איום על הנהגתו.

אולם תגובתו של משה מביעה תפיסה אחרת של הכוונה הא-לוהית: לא סיוע טכני להנהגתו של משה אלא חיזוק הרוח בעם, יצירת "אספה" של אנשי רוח מתנבאים, אשר ישפיעו על רוחו של העם כנגד השפעתו של האספסוף תאב הבשר. על כן הוא גוער ביהושע:

כט המקנא אתה לי? ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם.

המילה "רוח" נזכרה בפסקה זו ארבע פעמים. בשלוש הופעותיה הראשונות היא נסמכת בלשון המספר אל משה. אולם בהופעה הרביעית, בפסוק כט, מדבר משה על רוחו של ה' אשר תינתן על כל עם ה'. יש כאן שחרור גמור מן התפיסה שהאצלת רוחו של משה על מועצת הזקנים אמורה להקל מעליו את משא העם.

פסקה ה מסיימת בהופעת השורש אס"פ, כעין תחילתה:

ל ויאסף משה אל המחנה הוא וזקני ישראל.

מה היינו חסרים בלא פסוק זה? אף הוא בא ללמדנו דבר זה עצמו: עיקר חשיבותה של האצלת הרוח על הזקנים אינה בכך שישמשו כמועצת ייעוץ וסיוע למשה. אם כך היה הדבר היו יכולים להישאר סמוך לאוהל. עיקר העניין הוא בשיבתם אל המחנה ביחד עם משה, כדי להשיע, לחנך ולהוות משקל נגד "אספסוף אשר בקרב".

ט. "קברות התאוה"

בפסקה האחרונה בסיפור (לא-לה) מתקיים דבר ה'. לעם ניתן שפע של בשר, אך נתינה זו לוותה בעונש. הפסקה פותחת במילים (לא) "ורוח נסע מאת ה' ויגז שלמים מן הים", אולם אין זו אותה "רוח ה'" שנזכרה שני פסוקים לפני כן. הרוח ההיא הייתה רוח נבואה, ובכוחה היה לרפא את העם מתאוות הבשר שלו לו הייתה ניתנת על כל עם ה', ואילו זו - "רוח מאת ה'", רוח ממשית המביאה עמה בשר, והיא נושאת פורענות בכנפיה. אולם אף 'רוח' זו נועדה לחנך את העם. יום ולילה ויום שאחריו היה העם עסוק באיסוף השליו, "הממעט אסף עשרה חמרים", ובערמות אלו יש כדי לספק בשר עד חודש ימים, כמובטח. הזכרה כפולה זו של השורש אס"פ מחזירה אותנו אל "האספסוף" המרים עתה ראש, אלא שכאן מתגלה מידת הדין, וה' מביא כליה על "העם המתאווים" - נראה שהוא האספסוף שעליו נאמר (בפסוק ד) כי "התאוו תאוה" (רמב"ן לפסוק כ).

באותו מקום קברו את "העם המתאווים". ספק הוא אם הנותרים המשיכו לאכול מאותם חומרים שאספו להם סביבות המחנה, שהרי מקום זה נקרא "קברות התאוה", ולא 'קברות המתאווים' כפי שהיה ראוי להיקרא. לא רק את העם המתאווים קברו באותו מקום אלא אף את התאוה עצמה קברו שם. יד ה' לא קצרה להביא את העם לידי מאיסת הבשר והתנערות ממנו. בדרך מורכבת, הכוללת אמצעים שונים ואף מנוגדים, השיגה המדיניות החינוכית הא-לוהית את מטרתה, לפחות בשעה זו.

י. חתימה

מהו לקחו של סיפורנו? נראה שהוא נועד ללמד כיצד ינהג מנהיג מול ציבור פרוע, נטול חזון, הבועט בערכיו ותאב לבשר. אל מול הייאוש ורפיון הידיים של משה מציב ה' חלופה שאין בה חידוש אך גם אין לה תחליף: יש לנסות להגביר את "הרוח" על "הבשר"; יש להעמיד "אספה" מול "אספסוף". שתי מילות הצמד "רוח-בשר" חוזרות בסיפורנו יחדיו 14 פעמים, אולם אין ביניהן שוויון: 8 פעמים מופיעה המילה "בשר", ורק 6 פעמים "רוח" (שהאחרונה שבהן היא רוח המביאה בשר). כיוצא בכך 4 הופעות השורש אס"פ קשורות באספסוף, ורק 3 באספת הזקנים. תאוות הבשר שמקורה באספסוף חזקה אפוא בסיפורנו מן הרוח ומאספת הזקנים, ועל כן אין לסיפורנו "סוף טוב". ואף על פי כן אין מקום לייאוש. משה ותלמידיו שבכל הדורות נתבעים לדבוק בתפקידם להגביר את ה"רוח" אל מול נרגנותם של המפנים עורף לעברם המופלא והנוטשים את חזון עתידם. וכך, עד לבוא היום שעליו נאמר:

יואל ג', א והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם...